

А.П. Шахвердова (Одеса)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ У СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ВНЗ

Актуальність дослідження зумовлена тим, що однією з найважливіших передумов успішної учбової діяльності першокурсників є їх своєчасна адаптація до умов навчання у ВНЗі, яка розглядається як початковий етап включення їх до професійної спільноти. Від її успішності дуже часто залежить подальший хід професійного життя людини. На початковому етапі навчання студенти зазнають значних складностей у навчально-пізнавальній діяльності, які вимагають сформованості пізнавальної самостійності, комунікативних умінь, ціннісних орієнтацій на педагогічну професію. При цьому одночасно ростуть протиріччя і виникають складності в становленні самооцінки, самосвідомості та формування позитивного «образу-Я». Створення сприятливих соціально-психологічних умов для подолання студентами ВНЗу складностей адаптації в зазначений період забезпечують єдність, безперервність учбово-виховного процесу та спадкоємність у процесі розвитку особистості.

Проблема соціально-психологічної адаптації розглядалася в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних психологів, психофізіологів і психотерапевтів. Значний внесок у рішення проблеми соціально-психологічної адаптації особистості зробили А.А. Налчаджян, А.О. Реан, К.Роджерс, Р. Даймонд тощо, в роботах яких висловлені основні психологічні уявлення про її дослідження та формування.

Проблеми, пов'язані з входженням особистості до нових обставин життєдіяльності, активно розроблялися вітчизняними і закордонними науковцями (Р.Г. Баярд, Г. Гертманн, И. Лангмейер, З. Матейчик, В.В. Москаленко, А.В. Мудрік, Ж. Піаже, М. Раттер, А.Г. Харчев). Дослідженням проблем адаптації учнів та молоді до нових умов діяльності займались Д.О. Андреева, Є.Я. Бабенко, С.М. Бурьков, Л.І. Васеха, Є.В. Витенберг, Б.О. Ефімов, Р.Г. Кузєєв, С.М. Мадорська, В.Г. Попов, Н.А. Савотіна, Т.В. Снегірьова, Т.Г. Стефаненко, О.О. Сусоколов, Л.Л. Шпак та інші. Взаємозв'язок проблеми адаптації та соціального становлення особистості відображено в дослідженнях Б.П. Ананьєва, М.І. Бобнева, В.Г. Бочарової, М.О. Галагузової, О.Н. Леонтьєва, Р.О. Літвак, О.М. Новікова, А.В. Петровського, Л.С. Рубінштейна, Є.В. Таранова, В.О. Ядова та інших. Разом із тим, аналіз теорії та практики засвідчує те, що недостатньо дослідженою залишається проблема організації соціально-психологічної адаптації студентів до умов навчання у ВНЗі.

Особливої значимості це питання набуває на перших етапах студентського навчання, оскільки

саме цей період, за даними В. І. Брудного, О.О. Деркача, К. І. Бодрової та інших можна вважати оптимальним для становлення студента як гарного спеціаліста.

Метою роботи було дослідження психологічних особливостей адаптації першокурсника до навчання у ВНЗ.

Термін «адаптація» походить від пізньолатинського «adaptio» (приспосовання). Він широко використовувався в біологічних науках для опису феномена й механізмів пристосувальної поведінки індивідів у тваринному світі, еволюцію різних форм життя.

Психічну адаптацію можна визначити як процес установлення оптимальної відповідності особистості й навколишнього середовища у властивій людині діяльності, яка дозволяє індивідуумові задовольняти актуальні потреби й реалізувати пов'язані з ними значимі цілі (при збереженні фізичного й психічного здоров'я), забезпечуючи в той же час відповідність психічної діяльності людини, його поведінки вимогам середовища. В історико-психологічному плані, у дослідженні проблеми соціальної адаптації можна виділити певні напрями.

Соціально-психічну адаптованість розглядають у даному напрямку з позиції діяльнісного підходу. Отже, характеризують її як «такий стан взаємин особистості й групи, коли особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби, повною мірою йде назустріч тим рольовим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стан самоствердження й вільного вираження своїх творчих здібностей. Адаптація – це той «соціально-психологічний процес, який при сприятливому протіканні приводить особистість до стану адаптованості» [3, с.35].

Цікава позиція А.В.Петровського, який визначає процес соціально-психологічної адаптації як вид взаємодії особистості з навколишнім середовищем, у ході якого узгоджуються очікування його учасників. При цьому автор підкреслює, що найважливішим компонентом адаптації є узгодження самооцінок і домагань суб'єкта з його можливостями й реальністю соціального середовища, що включає в себе як реальний рівень, так і потенційні можливості розвитку середовища й суб'єкта, виділення індивідуальності особистості в процесі його індивідуалізації та інтеграції в даному конкретному соціальному середовищі через знаходження соціального статусу й здатності індивіда

приспосуватися до даного середовища.

Розглядаючи дезадаптацію особистості на соціально-психологічному рівні, у психологічній науці виділяють три основні різновиди дезадаптованості особистості: а) стійка ситуативна дезадаптація, яка має місце тоді, коли особистість не знаходить шляхів і засобів адаптації в певних соціальних ситуаціях (наприклад, у складі тих або інших малих груп), хоча вживає такі спроби - це стан можна співвіднести зі станом неефективної адаптації; б) тимчасова дезадаптація, яка усувається за допомогою адекватних адаптивних заходів, соціальних і внутрішньо-психічних дій, що відповідає нестійкій адаптації; в) загальна стійка дезадаптація, що є станом фрустрованості, наявність якої активізує становлення патологічними захисні механізми.

Адаптивність або дезадаптивність потреби залежить від того, на які цінності вона спрямована, тобто з якого спектра соціальних цінностей повинен вибрати індивід для її задоволення відповідний об'єкт - ціль. Тому, можна говорити, також про адаптивні й дезадаптивні цілі й, відповідно, рівні домагань особистості в тих основних соціально-групових середовищах, в яких протікають провідні форми її активності.

А.А.Налчаджян одним з найважливіших принципів теорії соціально-психологічної адаптації особистості вважає наступне твердження: у складних проблемних ситуаціях адаптивні процеси особистості протікають за участю не окремих, ізольованих механізмів, але їх комплексів. Ці адаптивні комплекси, знову й знову актуалізуючись і використовуючись у подібних соціальних ситуаціях, закріплюються в структурі особистості й стають підструктурами її характеру. Вивчення стійких адаптивних комплексів є одним зі шляхів розвитку наукової характерології. Розрізняють три основні різновиди адаптивних комплексів: а) незахисні адаптивні комплекси, які використовуються в нефруструючих проблемних ситуаціях; б) захисні адаптивні комплекси, що є стійкими комбінаціями тільки захисних механізмів; в) змішані комплекси, які складаються із захисних і незахисних адаптивних механізмів.

Соціально-психологічна адаптація особистості, що здійснюється на рівні особистісних механізмів, не зводиться до конформізму. Конформістська поведінка, як вираження відповідної соціальної установки, є тільки однією з можливих адаптивних стратегій, яка здійснюється за допомогою різних змішаних адаптивних комплексів і виражається в різноманітних поведінкових формах. Соціально-психологічна адаптація особистості може мати неконформістський і творчий характер, тоді як конформістська поведінка в деяких ситуаціях може бути неадекватною, що приводить до формування

таких рис і установок особистості, які утворюють неможливість її гнучкої адаптації. Тривала прихильність до конформістської стратегії адаптації може сприяти формуванню схильності особистості до систематичних помилок поведінки (порушенням норм, очікувань, шаблонів поведінки) і створенню все нових проблемних ситуацій, для адаптації до яких у неї немає ні адаптивних здатностей, ні готових механізмів і їх комплексів. Зокрема, свідомо здійснювана конформістська стратегія може стати передумовою виникнення перманентних внутрішніх конфліктів особистості.

Ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження, А.О. Реан виділяє чотири основні рівні адаптації особистості: високий надлишковий, високий оптимальний, низький, дезадаптивний [2].

Відповідно з розвиненням Б.С.Братусем теоретичних поглядів особистість являє собою своєрідний психологічний засіб, що забезпечує адаптаційні процеси на всьому життєвому шляху людини.

Проблема адаптації до ВНЗу в науковому її розумінні багатоаспектна.

Психофізіологічний аспект проблеми адаптації студентів пов'язаний з тим, що зі вступом до ВНЗ юнаки й дівчата попадають у нові, незвичні для них умови, в результаті чого відбувається ламання роками виробленого динамічного стереотипу й формування нових установок, навичок і звичок.

Успіх складного пристосування студентів перших курсів як до нової системи навчання, так і до специфіки виконуваних ними різноманітних функцій багато в чому визначається станом індивідуальних психофізіологічних особливостей студентів. Саме тому настільки актуальним є вивчення стану психофізіологічної сфери студентів у процесі їх навчання у ВНЗ.

Соціальний аспект адаптації більшість авторів розглядає як активний процес взаємодії індивідів у середовищі, як процес активного придбання необхідних для життя трудових навичок, знань, норм, активного самоствердження людини в житті, процес засвоєння особистістю основних норм, зразків, цінностей нового середовища [1]. Із цього погляду соціальна адаптація наближається до поняття соціалізації.

Особливості адаптації студента до студентської групи пов'язані з тим, що процес адаптації відбувається одночасно з формуванням самого первинного колективу.

Педагогічний аспект адаптації пов'язаний з особливостями пристосування студентів до нової системи навчання, до необхідності засвоєння більшого обсягу знань у порівнянні зі школою. Він передбачає необхідність пошуку такого змісту, форм і методів навчально-виховної роботи, за допомогою яких вузівські колективи ВНЗ змогли б усунути, попереджати й

пом'якшувати негативні наслідки дезадаптації, одночасно прискорюючи процес соціально-психологічної адаптації студентів.

Віковий аспект. Постановка проблеми студентства як особливої соціально-психологічної, психофізіологічної категорії є науковим пріоритетом ленінградської психологічної школи (Б.Г.Ананьєв, М.Д.Дворяшина, Л.Н. Грановська, Є.І. Степанова, В.Т. Лисовський, В.О. Якунін і ін.).

Особистісний аспект. Першокурсники різних років вступу характеризуються наступними особистісними особливостями: висока концентрація уваги, розвинена уява, емоційна стійкість, високий рівень скептицизму й самоконтролю, сміливість у спілкуванні, схильність до самоствердження й незалежності, прагнення до довірчо-відвертої взаємодії з іншими людьми при високому рівні самокритичності, інтернальність в області сімейних відносин. Студенти, що навчаються на першому курсі, мають переважно середньо-слабкий тип нервової системи. Зазначені характеристики становлять узагальнений портрет типового першокурсника. Факторна структура інваріантних особистісно-індивідуальних особливостей типового першокурсника включає вісім факторів: емоційна стійкість; сила нервової системи; відкритість до соціальних контактів; практичність; інтернальність в області сімейних відносин; спостережливість; незалежність; безпосередність поведінки.

Дослідники вважають адаптацію студентів процесом «входження особистості» в сукупність ролей і форм діяльності, убачаючи головний момент цього процесу в змістовному, творчому пристосуванні індивіда до особливостей обраної студентами професії й спеціальності за допомогою навчального процесу [13; 94]. Результатом адаптації студента, на їхню думку, є позитивне ставлення до вибраної професії, поглинання нею, і цей результат фіксується показниками академічної успішності.

В період навчання на молодших курсах (1-3 курси) у студентів відзначаються: посилення інтернальних тенденцій у міжособистісних і виробничих відносинах (тобто в основних для психолога сферах відносин); зниження рівня загальної й приватної емпатії; посилення консервативних тенденцій у поведінці на протигагу радикалізму. У них знижується бажання змінити себе відповідно до власних ідеальних вистав. Факторна структура варіативних індивідуально-особистісних особливостей студентів включає фактори емпатія й професійна інтернальність.

Основна мета нашого емпіричного дослідження - виявити й охарактеризувати специфіку психологічних особливостей адаптації першокурсників до умов навчання у ВНЗі.

Для реалізації задуму даних етапів емпіричного

дослідження нами були обрані наступні методи: емпіричні методи – спостереження, бесіда метод опитування, метод аналізу продуктів діяльності; метод тестів: СПО К.Роджерса та Р.Даймонда, опитувач К. Роджерса, опитувач О.К.Маклакова, опитувач Кеттела, СМІЛ, опитувач Ю.М. Орлова; проективна методика "незакінчені речення".

Методи математичної статистики – знаходження середнього арифметичного та кореляційний аналіз; інтерпретаційні методи: структурний метод.

Дослідження проводилося на базі Інституту психології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського (м. Одеса). Експериментальна вибірка включала 100 осіб.

Метою означеного етапу діагностики було виявлення особливостей соціально-психологічної адаптації студентів першого курсу. Для реалізації цієї мети ми використали методіку СПА К. Роджерса і Р. Даймонда.

Авторами виділяються наступні 6 інтегральних показників: адаптація, прийняття інших, інтернальність, самосприйняття, емоційна комфортність, прагнення до домінування. Кожний з них розраховувався нами за відповідною формулою.

Виходячи з отриманих даних, ми бачимо, що всі отримані показники за методікою К.Роджерса та Р.Даймонда коливаються в межах середнього рівня: адаптація студентів першого курсу - 56%, шкала самосприйняття - 55%, прийняття інших - 57%, емоційний комфорт групи – 53%, результат групи досліджуваних по шкалі інтернальності становить 53 %, прагнення до домінування досліджуваних – 58%.

Завдяки отриманим даним ми можемо зробити наступні висновки стосовно особливостей соціально-психологічної адаптації студентів першого курсу: Студенти в період навчання на першому курсі виявляють середній рівень адаптаційного процесу (56%).

На шляху до успішного адаптаційного процесу першокурсники мають психологічні бар'єри, такі як самосприйняття (55%) та прийняття інших (57%), що може сприяти розвиненню внутрішньо-особистісного та міжособистісного конфліктів.

Достатньо виразною особливістю першокурсників є їхнє прагнення до домінування, що допомагає їм висловити свою позицію відносно навколишніх подій. Ускладненням на шляху до подолання міжособистісного та внутрішньо-особистісного конфліктів припадає на низький рівень емоційного комфорту в групі (53%).

Завдяки кореляційному аналізу, нами були виявлені основні взаємозв'язки між показниками соціально-психологічної адаптації за методікою К. Роджерса та Р. Даймонда.

Ми виходили з розуміння того, що показники

означеної методики корелюють між собою, тому основною задачею цього етапу для нас було виявлення більш чи менш значимих кореляційних зв'язків між отриманими нами показниками. В результаті проведеного аналізу ми отримали наступні дані:

Особистісні особливості першокурсника, які мають найбільший вплив на процес успішної адаптації є емоційний комфорт у групі ($r_{A-EK} = 0,92$), самосприйняття ($r_{A-Cc} = 0,88$) та сприйняття інших ($r_{A-CI} = 0,83$) та інтернальність ($r_{A-Cc} = 0,78$) при $t_{кр.} = 2,18$; $p = 0,05$. Майже не значимо впливає на адаптацію потреба до домінування ($r_{A-I} = 0,54$) при $t_{кр.} = 2,18$; $p = 0,05$.

У свою чергу, прагнення до домінування не значимо впливає на розвинення таких особливостей першокурсника як інтернальність ($r_{д-и} = 0,53$) та емоційний комфорт групи ($r_{д-ЕК} = 0,92$). Аналіз цього факту дає нам підставу для наступного висновку – особистісні особливості першокурсника, які активно впливають на процес адаптації у студента першого

курсу не обов'язково мають значні зв'язки між собою.

Середній рівень впливу мають один на інший самосприйняття та досягнення в домінуванні ($r_{Cc-д} = 0,67$) та самосприйняття та інтернальність ($r_{Cc-I} = 0,62$) при $t_{кр.} = 2,18$; $p = 0,05$.

Найбільший зв'язок можна прослідити між такими особистісними особливостями першокурсника як самосприйняттям та прийняттям інших ($r_{Cc-III} = 0,96$) при $t_{кр.} = 2,18$; $p = 0,05$. При цьому, самосприйняття себе є менш вираженим ніж сприйняття інших.

Виходячи з цих фактів ми робимо висновок, що в першокурсника постійно відбувається зрівняння Образа – Я з образами інших в групі і, чим вище прийняття інших тим вище його особистісна оцінка і як наслідок прийняття себе.

Перспективним, ми вважаємо, дослідження впливу індивідуально-особистісних властивостей на рівень соціально-психологічної адаптивності першокурсників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриенко Е.В. Социальная психология. – М.: Академия, 2004.
2. Реан А.А. К проблеме социальной адаптации личности // Вестник СПбГУ, 1995. – Сер. 6, – Вып. 3.

3. Налчаджян А.А. Личность: групповая социализация и психическая адаптация. – Ер.: изд-во АН АрмССР, 1988. – С.35.

Подано до редакції 27.06.08

РЕЗЮМЕ

В статті розкриваються результати дослідження соціально-педагогічної адаптації у студентів-первокурсників к процесу освіти в ВУЗе.

SUMMARY

The article demonstrates the results of investigating social and pedagogical adaptation of first year students for the process of education at high school.